

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODSJEK ZA POVIJEST

IVANA HUSNJAK

ZAGREB U PRVOM SVJETSKOM RATU

ZAVRŠNI RAD

Mentor: izv. prof. dr. sc. Darko Vitek

Zagreb, 2018.

SADRŽAJ

1) UVOD.....	3
2) ZAGREB POČETKOM 20. STOLJEĆA.....	4
I. Urbanistički razvoj grada Zagreba.....	4
II. Svakodnevni život u Zagrebu.....	5
3) RATNE GODINE U GRADU ZAGREBU.....	6
I. Mobilizacija stanovništva.....	6-7
II. Gospodarsko stanje u Zagrebu za vrijeme Prvog svjetskog rata.....	8-9
III. Funkcioniranje grada Zagreba u ratnom periodu.....	10
IV. Svakodnevni život u Zagrebu.....	11-12
V. Djelovanje Crvenog križa i dobrotvornih organizacija.....	13-15
4) ZAVRŠETAK PRVOG SVJETSKOG RATA U ZAGREBU.....	16
I. Zagreb 1918. godine.....	16-17
II. Prosinačke žrtve.....	18
5) ZAKLJUČAK.....	19
6) POPIS LITERATURE.....	20-21

UVOD

Prvi svjetski rat jedan je od najvećih sukoba u povijesti čovječanstva. Svojim tijekom i posljedicama izmijenio je živote ljudi u svim zemljama sudionicama rata. Tako možemo reći kako je taj sukob promijenio svijest ljudi u Hrvatskoj i bitno utjecao na njihovu svakodnevnicu. To se napose odnosi na grad Zagreb. Kroz posljednjih dva desetljeća 19. stoljeća i početne godine 20. stoljeća Zagreb je izrastao u zavidno sveučilišno, gospodarsko, političko i kulturno središte Hrvatske, ali i Europe. Ovo razdoblje zagrebačke povijesti karakterizira nedostatak arhivske građe. Nažalost, znatan dio građe prebačen je u Beograd nakon 1918. ili je pak stradao tijekom Drugog svjetskog rata. Taj nedostatak onemogućuje nam stvaranje osebujnije slike stvarnog stanja u Zagrebu tijekom ratnih godina. Jednim od najboljih izvora za ovaj period nastanka i razvitka grada uzimaju se novine. Novinski članci i brojni istaknuti naslovi upućuju na stvarno stanje zagrebačkih ulica, mjesta okupljanja i način razmišljanja ljudi pogođenih ratnim prilikama. Cilj ovog rada jest prikazati zagrebačku svakodnevnicu od početka 20. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata te političke prilike koje prate razvoj grada u tom periodu. Također, u radu će biti istaknute osobe iz zagrebačke povijesti koje su izmijenile način života u gradu, funkcioniranje grada ili su se istaknule svojim humanitarnim radom te na taj način obilježile ratno razdoblje u gradu Zagrebu.

ZAGREB POČETKOM 20. STOLJEĆA

I. Urbanistički razvoj grada Zagreba

Jedan od ključnih događaja u suvremenoj povijesti grada Zagreba svakako je potres koji je 1880. zadesio grad. Potres je načinio veliku materijalnu štetu te znatno izmijenio njegov izgled. U nadolazećim godinama dolazi do preobrazbe Zagreba u jedno od najrazvijenijih i najljepših europskih gradskih središta. Krajem 19. stoljeća te početkom 20. stoljeća grad dobiva čitav niz novih vrijednih građevina. U tom periodu odvijala se svojevrsna sistematska obnova grada. Težište urbane izgradnje više nije bilo ograničeno samo na srednjovjekovnu jezgru grada, odnosno dio Donjeg grada uz Jelačićev trg, Ilicu i Vlašku ulicu. Kao jedan od znamenitijih urbanističkih postignuća može se izdvojiti zagrebačka Zelena potkova, poznatija kao Lenucijeva potkova¹. Ona zapravo predstavlja sustav trgova koji se u obliku potkove proteže od današnje Praške ulice do Glavnog kolodvora, zatim duž željezničke pruge u smjeru zapada te na kraju od Botaničkog vrta do današnje zgrade zagrebačkog Sveučilišta. Također, vrijedna isticanja je obnova zagrebačke Katedrale u neogotičkom stilu. Za njenu obnovu i današnji izgled najzaslužniji je Herman Bolle². Uz obnovu Katedrale, valja još i spomenuti građenje arkada na novom zagrebačkom groblju Mirogoj te čuveni krov Crkve sv. Marka izrađen od pocakljene opeke. U samom središtu grada i njegovoj srednjovjekovnoj jezgri nailazimo na reprezentativne javne i stambene zgrade izgrađene ili obnovljene u ovom periodu. Periferna područja grada obilježena su uglavnom niskim prizemnicama sa slabom komunalnom infrastrukturom. U perifernim područjima česta je pojava manjih poljoprivrednih površina oko prizemnica.

¹ Lenuci Milan, hrvatski urbanist (Karlovac, 30. 7. 1849 – Zagreb, 16. 9. 1924). Postavio je temelje urbanog razvoja Zagreba u 20. stoljeću.

² Bollé Herman, hrvatski arhitekt njemačkoga podrijetla (Köln, 18. 10. 1845 – Zagreb, 17. 4. 1926). Smatra se jednim od najplodnijih i najuglednijih hrvatskih arhitekata.

II. Svakodnevni život

S obzirom na poboljšanje životnih standarda, porast broja stanovnika nije neočekivana pojava. Tako je primjerice školske godine 1911./1912. u zagrebačke pučke škole upisano oko 8 000 učenika i učenica. Mogućnost obrazovanja s vremenom postaje sve dostupnija, kako muškarcima, tako i ženama. Na samom početku 20. stoljeća Zagreb se mogao pohvaliti vrlo malim brojem nepismenih stanovnika. Što se pak tiče religijskog opredjeljenja stanovništva, najviše je bilo rimokatolika, a zabilježen je i nešto veći broj pravoslavaca i židova. Razvoj grada za sobom povlači osnivanje i otvaranje brojnih ustanova koje su upotpunile svakodnevnicu ljudi. Tako je primjerice Hrvatsko Narodno Kazalište s radom započelo već 1895., Gradski muzej, Gradska pučka knjižnica te Gradski arhiv u funkciji su od 1907., a već 1910. u Zagrebu je utemeljeno Hrvatsko novinarsko društvo. Početak 20. stoljeća u hrvatskoj književnosti doba je Hrvatske moderne.³ Grad Zagreb najviše je svojim stvaralaštvom obilježio Antun Gustav Matoš⁴. Sve je više stanovnika koji svoje vrijeme provode u gradskim kavanama čitajući novine na gotovo svim europskim jezicima. Uz uvođenje Zagrebačkog električnog tramvaja 1910., već 1901. zagrebačkim je ulicama uz veliku buku projurio prvi automobil, a u njemu njegov ponosni vlasnik Ferdinand Budicki. Zanimljiv je i podatak da je sve do 1922. u gradu bila dopuštena prostitucija. Tako je u Zagrebu u to vrijeme bilo otvoreno čak 6 javnih kuća. Uz prostituciju vežemo i spolne bolesti koje su najčešće pogađale stanovništvo, sifilis i gonoreja.⁵ Broj oboljelih prije početka Prvog svjetskog rata nije bio znatan, no kroz ratni period i nakon rata povećao se.

³ Buntak, *Povijest Zagreba* (1996.): 781-782

⁴ Matoš, Antun Gustav, hrvatski književnik (Tovarnik, 13. lipanj. 1873 – Zagreb, 17. ožujak 1914), jedan od najznačajnijih hrvatskih kritičara s početka XX. st.

⁵ Goldstein – Grijak, Na vratima 20. stoljeća, *Povijest grada Zagreba* (2012.): 388

RATNE GODINE U ZAGREBU

I. Mobilizacija stanovništva

Masovne mobilizacije na čitavom području Austro-Ugarske Monarhije započele su odmah po objavi rata Srbiji u srpnju 1914. To se svakako odnosilo i na prostor hrvatskih zemalja u sklopu Monarhije, pa tako i na sam grad Zagreb. Dobar dio Zagrepčana borio se u sklopu Kraljevskog hrvatsko-ugarskog domobranstva, odnosno vojske Trojedne Kraljevine čiji se teritorij u potpunosti preklapao s XIII. zagrebačkim vojničkim korpusom.⁶ Mobilizirani vojnici bili su upućivani na Istočno i Balkansko bojište 1914., a 1915. i na Talijansko bojište. Dio Zagrepčana bili su pripadnici znamenite 42. domobranske pješačke divizije, poznatije kao „Vražja divizija“ koja se borila na Istočnom bojištu. Prema nekim procjenama, prve godine rata mobilizirano je oko 4 000 stanovnika grada Zagreba. Na samom početku Prvog svjetskog rata mobilizacija je u gradu imala prilično dobar odaziv. Tome možda najbolje svjedoči odlazak brojnih Zagrepčana iz Rudolfove vojarne u smjeru Srbije, prilikom obilježavanja proslave 85. godišnjice rođenja austrougarskog cara Franje Josipa I.⁷ Vlasti su gotovo svakodnevno pokušavale kod građana i ratnika probuditi posrnuli moral objavljivanjem domoljubnih pjesmica u dnevnim novinama. Otprilike svakih šest tjedana oglasima se pozivalo po jedno novo godište građana na mobilizaciju. Kao izravna posljedica mobilizacije javlja se nedostatak muške radne snage u Zagrebu. Tako je grad ostao bez velikog broja nastavnika, gradskih redara i pričuvnika, djelatnika u industriji, komunalnim poduzećima te djelatnika u Gradskom poglavarstvu.⁸ Gradskih pričuvnika i redara u Zagrebu je u ratnom periodu bilo čak 60% manje nego u godinama prije izbijanja rata. To je jedan od ključnih razloga pojave opće nesigurnosti u gradu i povećanja broja lopova i prosjaka.

⁶ Perić, *Zagreb od 1850. do suvremenog velegrada* (2006.): 193

⁷ Dugački – Regan, *Zagreb u Prvom svjetskom ratu (Ozračje osnivanja Medicinskog fakulteta)*, (2015.): 103-104

⁸ Jurić, *Zagreb u Prvome svjetskom ratu: povijesne novine kao izvor za istraživanje socijalne povijesti*, (2009): 135-136

Podčinjavanje vojničkom načinu života značilo je i uvođenje strožih redarstvenih mjera i ograničavanje sloboda stanovnika grada Zagreba. Tako je primjerice uvedena redarstvena mjera o zatvaranju kućnih vrata od 21 sat pa sve do 05 sati ujutro. Prvenstveno je ta mjera stupila na snagu zato što je velik broj vojnika lutao gradom te se skrivao po kućama i na taj način otežavao održavanje sigurnosnog stanja u gradu. Već sredinom kolovoza 1914. u Zagreb pristižu prvi vagoni prepuni ranjenika i vojnika. Zapravo se tek tada u gradu može osjetiti pravo ratno stanje. Odlaskom brojnih očeva na bojišta, mnoge su obitelji ostale bez svog hranitelja. Ban Ivan Škrlec naredio je da se onima najsiromašnijima u što kraćem vremenskom periodu osigura državna potpora.⁹ Ta potpora najčešća je bila financijska, ali nažalost nedovoljna za njihovo preživljavanje. Ne tako rijedak slučaj ratnih godina su obitelji vojnika koje su živjele na samom rubu egzistencije. Nedostatak očinske figure velik je broj djece doveo do nedoličnog ponašanja poput prosjačenja, opijanja i krađe.¹⁰ Djeca iz izvanbračnih veza, takozvana nezakonita djeca, bila su posebno ugrožen dio društva. Ona su bila financijski potpomognuta sve dok im je otac bio mobiliziran i šest mjeseci po njegovu povratku s ratišta. U slučaju da im je otac poginuo za vrijeme rata, financijska pomoć bila im je ukinuta. Mnoge javne gradske ustanove tijekom ratnih godina pretvorene su u bolnice i smještaj za vojnike i ranjenike koji su svakodnevno pristizali s bojišta. Jedan od primjera za to jest zgrada Sveučilišta koju je za svoje potrebe preuzela vojska.

⁹ Škrlec (Skerlecz), Ivan, hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban (Oroszló, Mađarska, 30. srpanj. 1873 – Budimpešta, 12. siječanj. 1951). 1913. bio je postavljen za bana te je utjecao na povlačenje tzv. željezničarske pragmatike i provođenje izbora, nakon kojih je Hrvatsko-srpska koalicija došla na vlast.

¹⁰ Jurić, Zagreb u Prvome svjetskom ratu: povijesne novine kao izvor za istraživanje socijalne povijesti, (2009): 129-130

II. Gospodarsko stanje u Zagrebu za vrijeme Prvog svjetskog rata

Ratne prilike Prvog svjetskog rata rezultirale su blokadom prometnog i gospodarskog života grada Zagreba. Zbog povećane koncentracije stanovnika u gradu dolazi do opće nesigurnosti, skupoće i nestašice živežnih namirnica te uvođenja strogih redarstvenih mjera. Cijena namirnica i osnovnih životnih potrepština rasla je iz dana u dan. Protiv skupoće borilo se mjerama kao što su bile naredbe o maksimalnim cijenama takvih proizvoda, što je pak dovelo do toga da su često maksimalno dopuštene cijene bile niže od nabavnih cijena.¹¹ Tako su primjerice pekarnice mogle biti otvorene cijeli dan i slobodno prodavati kruh, ali u stvarnosti to nije bilo moguće. Kao izravne posljedice takvog stanja u gradu navode se izrazito loše zdravstveno stanje najsiromašnijih slojeva i vrlo visok mortalitet djece. Iako se već od samog početka Prvog svjetskog rata počelo sa štednjom namirnica, već tijekom studenog 1914. dolazi do ograničenja u opskrbi kruhom. Nadalje, 1915. bilo je zabranjeno služiti goveđe, teleće i svinjsko meso utorkom i petkom po gostionicama, a 1916. dolazi do nestašice kave¹². Također, zbog pomanjkanja određenih namirnica došlo bi do svojevrsnog nadomještanja tih namirnica onima koje su bile dostupnije. Tako se primjerice ponekad umjesto brašna koristio gips, a umjesto briketa od ogrijevnog drva koristili su se briketi od papira. Često se u mlijeko dolijevala voda, a svinje su se tovile vodom i solju, umjesto kukuruzom i ječmom. Samo oni najbogatiji mogli su si priuštiti kruh od bijelog brašna, mast, meso, petrolej, brašno, kukuruz. Oskudica je ključan pokretač crne burze u gradu. U preprodaji namirnica sudjelovali su svi naraštaji, od onih najmlađih pa sve do staraca. Glavni poslovi sklapali su se u tadašnjoj „Velikoj kavani“ na mjestu današnjeg Hotela Dubrovnik.

¹¹ Goldstein – Grijak, Prvi svjetski rat, *Povijest grada Zagreba* (2012.): 392

¹² Dugački – Regan, Zagreb u Prvom svjetskom ratu (Ozračje osnivanja Medicinskog fakulteta), (2015.): 114-115

Za vrijeme trajanja rata u Zagrebu se štedilo i na rasvjeti i na grijanju. Nije nepoznanica kako se grad suočio s problemom nabavke goriva za potrebe gradskih poduzeća poput plinare, termoelektrane ili vodovoda.¹³Tijekom rata rasvjeta je u gradu gorjela sve manje i manje te sve kraće i kraće u sve manjem broju ulica. To je rezultiralo velikim socijalnim problemima. Građani su se sve više počeli buniti na procvat kriminala, a također tu je bio i strah za sigurnost djece. Gradom su često znale kružiti razne glasine, pa je tako glasina kako su neprijatelji zatrovali vodu na kratko izazvala opću paniku u cijelom Zagrebu. Već spomenuta mobilizacija dovela je do pomanjkanja muške radne snage u obrtništvu, industriji i trgovini. Mnoge žene i majke bile su prisiljene zaposliti se kako bi mogle prehraniti svoju obitelj.¹⁴U ovom razdoblju zagrebačke povijesti možemo pronaći i primjere iskorištavanja radnika. To je činio dugogodišnji ravnatelj zagrebačke plinare Max Schonstein, koji je svoje zaposlenike iskorištavao za obavljanje svojih privatnih poslova. Valja spomenuti kako je uz nestašicu živežnih namirnica došlo i do nestašice papira te je njegova skupoća uzrokovala smanjen opseg dnevnih i tjednih novina. U ratnim godinama u Zagrebu formirana je Aprovizacija, odnosno gradska ekonomija koja je funkcionirala kao farma gdje se proizvodila hrana za ratom ugrožene Zagrepčane.¹⁵

¹³ Perić, *Zagreb od 1850. do suvremenog velegrada* (2006.): 193-194

¹⁴ Jurić, *Zagreb u Prvome svjetskom ratu: povijesne novine kao izvor za istraživanje socijalne povijesti*, (2009): 138

¹⁵ DAZG, *Izveštaji gradskog poglavarstva u Zagrebu 1913.-1918.* (2015.): 152-160

III. Funkcioniranje grada Zagreba

Mobilizacija velikog broja Zagrepčana odrazila se na pad životnog standarda njihovih obitelji, ali i na funkcioniranje Gradskog poglavarstva.¹⁶ To je dakako za sobom povlačilo i cjelokupnu gradsku upravu, koja je zbog odlaska velikog broja službenika u rat ostala bez dovoljnog broja djelatnika. Nedostatak radne snage osjetile su i redarstvene snage koje su bile zadužene za očuvanje javnog reda i mira. Gradskih pričuvnika i redara u Zagrebu tijekom ratnih godina, bilo je čak 60% manje nego u predratnom razdoblju. Zagrebački gradonačelnik, Janko Holjac, pozvao je sve učitelje koji nisu bili mobilizirani da sudjeluju u radu Gradskog poglavarstva. Tom poduzetnom mjerom omogućeno je održavanje sjednica poglavarstva tijekom čitavog perioda Prvog svjetskog rata.¹⁷ Probleme zagrebačkih ulica poput prosjačenja i krađa, Gradsko poglavarstvo zajedno sa gradonačelnikom Holjcem nastojalo je spriječiti uvođenjem policijskog sata. Valja spomenuti kako su bile ukinute i dotadašnje komunalne redarstvene mjere o radnom vremenu gostionica, krčmi i trgovina. Određeno je novo, ograničeno radno vrijeme te je na snagu stupila stroga zabrana besposličarenja na ulicama grada. Upravo to su mjere koje su dovele zagrebački javni i društveni život do svojevrzne umrtvljenosti. Poglavarstvo se uz dosad spomenute probleme suočilo i s problemima nabavke goriva za potrebe rada gradskih poduzeća, nestašicom u snabdijevanju grada osnovnim živežnim namirnicama te inflacijom novca koja je bila sve izrazitija.¹⁸ Za to vrijeme dotoci gradskih prihoda iz poreza i prireza postaju sve nestabilniji. Janka Holjca¹⁹ je na poziciji gradonačelnika grada Zagreba 1917. zamijenio Stjepan Srkulj²⁰.

¹⁶ DAZG, *Izveštaji gradskog poglavarstva u Zagrebu 1913.-1918.* (2015.): 11-13

¹⁷ Perić, *Zagreb od 1850. do suvremenog velegrada* (2006.): 183-184

¹⁸ Goldstein-Grijak, *Prvi svjetski rat, Povijest grada Zagreba* (2012.): 406

¹⁹ Holjac, Janko, hrvatski arhitekt (Zagreb, 17. prosinac. 1865 – Zagreb, 28. srpanj. 1939), od 1910. do 1917. bio gradonačelnik Zagreba

²⁰ Srkulj, Stjepan, hrvatski povjesničar i političar (Varaždin, 3. prosinac. 1869 – Zagreb, 8. rujna. 1951). Od rujna 1917. do listopada 1919. bio je gradonačelnik Zagreba te je za gradonačelnika je ponovno bio izabran u studenome 1928., a na tom je mjestu ostao i nakon uvođenja šestosiječanjske diktature (1929).

IV. Svakodnevni život

U samom središtu Zagreba gotovo da se i nisu mogli uočiti znaci rata. Zagrepčani su idalje živjeli uobičajenom građanskom rutinom. Svečano su se obilježavali prigodni događaji poput kraljevog rođendana ili imendana. Kazališta i koncerti idalje su se održavali i bivali posjećeni u prilično dobrom broju. Kavane i gostionice bile su ispunjene Zagrepčanima koji su tamo provodili svoje slobodno vrijeme. Način odijevanja zagrebačke gospode ni po čemu nije davao do znanja da je u tijeku ratno stanje.²¹ Rat su građanima osvijestile službene uredbe poput privremenih redarstvenih mjera koje su se odnosile na zatvaranje kućnih vrata, zatvaranje vrata gostionica i trgovina te zabranje okupljanja ljudi na ulicama grada. Već krajem kolovoza 1914. u Zagreb pristiže prava slika rata. Svakodnevno dolaženje sve većeg broj ranjenika i vojnika mijenja situaciju u gradu. Najviše vojnika i ranjenika nalazilo se na području Kaptola i glavnog gradskog trga.²² Jelačićev trg postao je daleko najposjećenije mjesto u gradu, ne samo zbog ranjenika koji su pristizali, nego i zbog nabave živežnih namirnica za kojima je potražnja bila izrazito velika.²³ Društveni život Zagreba u vrijeme Prvog svjetskog rata uglavnom se svodio na niz dobrotvornih zabava priređivanih za vojnike, ranjenike i obitelji mobiliziranih ili poginulih vojnika. U kasnijim godinama rata dolazi do svojevrsnog zasićenja kod građana. Prvi znakovi iscrpljenosti javljaju se već 1916. te kod građana jednostavno nestaje interes za događanja takvog tipa. Prvi svjetski rat promijenio je i dnevni i noćni život grada. Gostionice i kavane tijekom dana postale su gotovo prazne. Situacija se drastično promijenila kada je u pitanju noćni život Zagreba.²⁴ Na ulicama grada sve je vrvilo sirotinjom koja je do jutra znala čekati primjerice kilogram krumpira. Sirotinju su uglavnom sačinjavale stare i mlade žene, djevojke i djeca.

²¹ Dugački – Regan, Zagreb u Prvom svjetskom ratu (Ozračje osnivanja Medicinskog fakulteta), (2015.): 113-115

²² Vukičević, Aspects of personal freedom during the First world war in Zagreb, (2014.): 99-100

²³ Jurić, Zagreb u Prvome svjetskom ratu: povijesne novine kao izvor za istraživanje socijalne povijesti, (2009): 138

²⁴ Goldstein-Grijak, Prvi svjetski rat, *Povijest grada Zagreba*, (2012.): 395

Najveći problem gradu predstavljali su skitnice i lopovi. Sve je više dnevnih i noćnih krađa, a kao posebno problematična područja ističu se Vlaška ulica, Ilica, Petrinjska ulica, Palmotićeva ulica te Glavni kolodvor. Gundulićevu ulicu svojevrmeno su prozvali „prosjačkom ulicom“. Petkom je primjerice siromasima bilo dozvoljeno prosjačenje od kuće do kuće. Brojna sirotinja preživljavala je od pomoći raznih dobrotvornih organizacija dobivajući hranu, novčanu pomoć, odjeću i obuću, iako je među tom sirotinjom bilo i radno sposobnih ljudi. Poseban problem društvu predstavljala su takozvana napuštena djeca. To su bila djeca bez adekvatnog roditeljskog ili učiteljskog nadzora te ratna siročad koja su većinu vremena provodila proseći po ulicama i krčmama.²⁵ Često su se znali u većoj koncentraciji pojavljivati u blizini škola na perifernim područjima grada kao što su Borongaj, Selska ili Savska ulica. Također, valja spomenuti kako u ratnom periodu dolazi do svojevrsnog moralnog propadanja žena. Upozoravalo se na sve više žena i majki koje su pijane teturale gradom u noćnim satima i zanemarivale svoju djecu. Tijekom rata bile su otvorene gotovo sve zagrebačke osnovne i srednje škole, no nije u svima svakodnevno održavana nastava. Znatno je pao broj studenata na zagrebačkom Sveučilištu. Tako su primjerice 1913. na Sveučilište upisana 1123 studenta, dok je 1916. upisano svega 459 studenata.²⁶ Medicinski fakultet ustrojen je u akademskoj godini 1917./1918.. Tiskovine su bile cenzurirane, a sve poštanske pošiljke bile su kontrolirane. Smanjen opseg dnevnih i tjednih novina doveo je do svojevrzne cenzure vijesti, odnosno nisu sve vijesti objavljivane u svim novinama. Od novina koje su izlazile valja spomenuti tjednike Narodni list, Jutarnji list, Obzor, Novine, Hrvatska, Ilustrovani list, Narodnu zaštitu i Katolički list.²⁷

²⁵ Kolar, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvog svjetskog rata*, (2008.): 11-12

²⁶ Goldstein – Grijak, *Prvi svjetski rat, Povijest grada Zagreba*, (2012):

²⁷ Jurić, *Zagreb u Prvome svjetskom ratu: povijesne novine kao izvor za istraživanje socijalne povijesti*, (2009): 122-124

V. Crveni križ i dobrotvorne organizacije

Društvo Crvenog križa imalo je vrlo veliku ulogu u pomaganju ratom ugroženih Zagrepčana. Odmah na početku Prvog svjetskog rata predsjedništvo tog Društva obratilo se putem tiska stanovnicima grada Zagreba da se u što većem broju učlane u tu organizaciju. Učlanjenje u Crveni križ povećalo bi broj članarina, jer su se iz prihoda od članarina financirale karitativne djelatnosti.²⁸ Tako se dijelom novca nabavljao sanitetski materijal, a ostatak novca bio je dodjeljivan kao novčana potpora potrebitima. Stanovnici su svakodnevno bili pozivani na prikupljanje zavoja, odjeće, rublja, posteljina, lijekova i prehrambenih namirnica. Već u prvim mjesecima rata u Zagrebu se nalazio velik broj ranjenika i vojnika. Na cijelom prostoru Trojedne Kraljevine otvarane su improvizirane bolnice, a pretpostavlja se kako ih je na području grada Zagreba bilo najviše. Takve bolnice otvarane su uglavnom u javim gradskim ustanovama, kao što su to primjerice škole. Osim nedostatka materijalnih sredstava, Crveni križ suočio se i s nedostatkom ljudstva. To se prvenstveno odnosilo na nedostatan broj liječnika, bolničara i bolničarki te nositelja ranjenika. Bolnica Crvenog križa u zgradi Obrtne škole na Kazališnom trgu bila je najopremljenija bolnica u Zagrebu. Prve ranjenike dočekala je već 25. kolovoza 1914. sa 200 pripremljenih postelja. Osim ove bolnice na Kazališnom trgu, u Zagrebu se ovakve bolnice mogu pronaći na još osam lokacija. Tako su one primjerice bile smještene u zgradi Ženske stručne škole, u zgradi Zemaljske graditeljske škole, u zgradi Šumarske akademije, u paviljonu Rudolfove vojarne, u zgradi Učiteljskog konkvita, u zgradi Gornjogradske gimnazije, u zgradi Gradske pučke škole u Popovu tornju te u vojničkim barakama na Ciglani. Na samom početku rata Crveni križ je osposobio ukupno oko 2297 bolesničkih postelja. Taj broj drastično je smanjen 1916. na svega 875 bolesničkih postelja. Kao ključna osoba rukovodstva svih bolnica Crvenog križa u Zagrebu ističe se kirurg dr. Theodor Wikerhauser.²⁹

²⁸ Dugački – Regan, Zagreb u Prvom svjetskom ratu (Ozračje osnivanja Medicinskog fakulteta), (2015.): 105-107

²⁹ Dugački – Regan, Zagreb u Prvom svjetskom ratu (Ozračje osnivanja Medicinskog fakulteta), (2015.): 108-110

U svibnju 1916. organiziran je Gospojinski odbor za pripomoć bolnicama. U tom odboru nalazile su se i poznate zagrebačke dame poput operetne pjevačice Irme Pollak te novinarka i spisateljice Marije Jurić Zagorke. U radu zagrebačkih dobrotvornih organizacija isticali su se bogatiji građani. Među njima se posebno ističu Šandor Alexander i Eduard Prister. Alexander je ujesen 1914. osnovao javnu kuhinju u suterenu Umjetničkog paviljona, a kasnije je vodio skrb o društvu „Prehrana“ čija je glavna uloga bila prehrana siromašnih obitelji mobiliziranih ili u ratu poginulih vojnika.³⁰ Uglavnom se kuhalo varivo od krumpira i zelja te brzo kvarljivih namirnica koja nisu bile pogodne za slanje na ratišta. Eduard Prister je donacijama pomagao Društvo Crvenog križa. Prvi svjetski rat nije prekinuo rad većine građanskih društava, već je samo preusmjerio njihovo djelovanje na dobrotvorni rad. U gradu je od 1914. do 1918. djelovalo oko 80 društava koja su se bavila dobrotvornim radom.³¹ U Zagrebu je na samom početku rata ustrojen Središnji zemaljski odbor za zaštitu porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika Trojedne Kraljevine. Odbor je ustrojen 1. rujna 1914., a bio je predvođen Đurom Basaričekom³², Josipom Šilovićem³³ i fra Didakom Buntićem³⁴. Kroz županijske odbore za zbrinjavanje djece, uspješno su organizirali zbrinjavanje 17 000 djece iz gladu zahvaćenih područja od srpnja 1917. do rujna 1918. te je to jedna od najvećih humanitarnih akcija na zagrebačkom području tog vremena.

³⁰ Aleksander, Šandor, hrvatski trgovac i mecena (Zagreb, 6. travanj. 1866 – Beograd, 17/18. prosinac. 1929).

³¹ Herman, Kaurić, Domoljubni predmeti Prvog svjetskog rata u dobrotvorne svrhe (2013.): 174-175

³² Basariček, Đuro, hrvatski političar i socijalni radnik (Zagreb, 13. ožujak. 1884 – Beograd, 20. lipanj. 1928), do 1916. radio kao sudac u Slavonskom Brodu, potom u Zagrebu bio tajnik Središnjega zemaljskog odbora za zaštitu obitelji mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika.

³³ Šilović, Josip, hrvatski pravnik (Praputnjak kraj Bakra, 8. rujan. 1858 – Zagreb, 9. svibanj. 1939), do 1918. bio je jedan od istaknutijih članova Narodne stranke, zastupnik u Hrvatskom saboru i delegat u Ugarsko-hrvatskom saboru.

³⁴ Buntić, Didak, hrvatski prosvjetni i socijalni djelatnik (Paoča kraj Čitluka, BiH, 9. listopada. 1871 – Čitluk, 3. veljače. 1922), za gladi u Hercegovini 1917. organizirao je u Slavoniji, Srijemu i Bačkoj prihvat i smještaj više od 17 000 djece.

Veliku zainteresiranost među građanima grada Zagreba izazvala je dobrotvorna akcija „Dadoh zlato za željezo“ pokrenuta u listopadu 1914..³⁵ Tom akcijom pozivalo se građanstvo da daruje obiteljsko zlato i ostali vrijedan nakit od plemenitih metala u vrijednosti najmanje pet kruna kako bi doprinjeli financiranju obitelji poginulih vojnika. Sudionici akcije zauzvrat su dobivali simbolični željezni prsten s nazivom akcije. Odbor zagrebačkih gospodja za ratnu pripomoć prvi je počeo izrađivati ratne znakove u gradu Zagrebu. Prvi ratni znak izrađen na području Hrvatske bio je izvezeni znak Crvenog križa na bijelom polju obrubljen modrim krugom, a na pozadini se nalazio otisnut pečat Odbora.³⁶ Prodaja je započela u listopadu 1914. na imendan cara Franje Josipa I., a primjerak je stajao jednu krunu. Bilo je predviđeno da se taj znak nosi na reverima za vrijeme trajanja Prvog svjetskog rata jer je u to vrijeme bilo zamišljeno da će rat završiti već oko Božića. Hrvatsko društvo umjetnosti iniciralo je sredinom listopada 1915. izradu medalje koju su novine prozvale ratnim znakom. Period Prvog svjetskog rata obilježen je i izradom raznih plaketa. Najpoznatija domoljubna plaketa u Hrvatskoj je plaketa „Narod za svoje nemoćnike“, a njen motiv kasnije je krasio i mnoge druge domoljubne predmete namijenjene prodaji u dobrotvorne svrhe³⁷. Iako je izdavanje te plakete bilo pokrenuto u Osijeku, ona je izrađena u Zagrebu krajem veljače 1916. kao djelo Rudolfa Valdeca.³⁸

³⁵ Goldstein – Grijak, Prvi svjetski rat, Povijest grada Zagreba (2012.):

³⁶ Herman, Kaurić, Domoljubni predmeti Prvog svjetskog rata u dobrotvorne svrhe (2013.): 175

³⁷ Herman, Kaurić, Domoljubni predmeti Prvog svjetskog rata u dobrotvorne svrhe (2013.): 175-177

³⁸ Valdec, Rudolf, hrvatski kipar (Krapina, 8. ožujak. 1872 – Zagreb, 1. veljače. 1929).

ZAVRŠETAK PRVOG SVJETSKOG RATA U ZAGREBU

I. Zagreb 1918. godine

Period pred sam kraj Prvog svjetskog rata Zagreb je dočekaao kao središte vrlo zamršene političke situacije. Može se reći kako je Prvi svjetski rat na području Hrvatske završio pokoljem na zagrebačkom glavnom trgu 5. prosinca 1918., no o tome će nešto više biti rečeno kasnije. ³⁹Posljednju ratnu godinu Zagreb je dočekaao u jednako lošem gospodarskom stanju kao i prethodnih ratnih godina. Još uvijek gradom vlada siromaštvo, nestašica živežnih namirnica te loše zdravstveno stanje stanovništva. Prvi svjetski rat silno je nepovoljno utjecao na razvoj pučanstva. Broj poroda drastično je pao, a pomor djece bio je nažalost sve veći. Iako su Zagrepčani dosad najčešće oboljevali od sušice (tuberkuloze) i veneričnih bolesti, situacije se mijenja upravo 1918. kada nastupa epidemija španjolske gripe. ⁴⁰U tri vala usmrtila je velik broj građana. Prvi val nastupio je na ljeto 1918., točnije u srpnju te godine, a zahvatio je gotovo 80% stanovništva. U listopadu 1918. nastupio je drugi val epidemije u kojem je tjednu umiralo gotovo stotinjak ljudi. Treći val nastupio je krajem studenog i početkom prosinca 1918. te je usmrtio oko 250 ljudi tjedno. Najveći broj umrlih bio je među ratnim zarobljenicima i vojnicima. Uzrok oboljenja tako velikog broja ljudi leži u prilivu velikog broja novog stanovništva, višegodišnjoj oskudici, gladi i siromaštvu. Gradsko poglavarstvo idalje je bilo prisiljeno nabavljati živežne namirnice za stanovništvo koje je bilo pothranjeno ili doslovno gladno, gorivo za elektranu i plinaru te energente za loženje zbog nadolazećih zimskih mjeseci. Potkraj 1918. na Meteorološki zavod na Griču postavljena je radiostanica. To je ujedno bila i prva radiostanica u gradu Zagrebu. ⁴¹

³⁹ Dugački – Regan, Zagreb u Prvom svjetskom ratu (Ozračje osnivanja Medicinskog fakulteta), (2015.): 116

⁴⁰ DAZG, Izvještaji gradskog poglavarstva u Zagrebu 1913.-1918. (2015.): 116-127

⁴¹ Goldstein – Hutinec, Država SHS, *Povijest grada Zagreba* (2012.): 8

Pri samom kraju rata, kada je već postalo sasvim jasno kako Austro-Ugarska Monarhija neće opstati te da će narodi unutar nje težiti samostalnosti, grad Zagreb postaje središte svih najvažnijih političkih zbivanja. Početkom listopada 1918. u Zagrebu dolazi do sastanka izaslanika Slovenaca, Hrvata i Srba iz austro-ugarskih zemalja.⁴² Osnovani su Narodno vijeće kao političko predstavništvo tih naroda u Austro-Ugarskoj Monarhiji, zajedno s programom ujedinjenja svih Slovenaca, Hrvata i Srba u neovisnu i demokratsku državu. Žestoke rasprave vodile su se oko načina ujedinjena Države SHS i Kraljevine Srbije. S jedne strane nalazili su se zagovaratelji konfederalnog koncepta ujedinjenja, s utvrđivanjem prethodnih uvjeta i jamstava oko ujedinjenja (Stjepan Radić), dok su se s druge strane nalazili zagovaratelji brzog ujedinjenja, nakon kojeg bi se raspravljalo o ustroju Države (Svetozar Pribićević). Zagrepčani su stvaranje nove države, Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, dočekali u vrlo raznolikom raspoloženju. Dok je jedan dio građana vijest o ujedinjenju Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom dočekaao s oduševljenjem, među ostatkom stanovništva bilo je rašireno veliko nezadovoljstvo. Pobornici ujedinjenja organizirali su slavljeničke manifestacije u čast proglašenja nove države diljem grada. Kako bi se u gradu smirila situacija između dvije suprotstavljenih strana, organizirana je vojska koju su činili zarobljenici koje je austrougarska vojska zarobila tijekom Prvog svjetskog rata. Prva sjednica Gradskog poglavarstva grada Zagreba u novoj državi održana je 3. prosinca 1918. te su se tada svi zastupnici prisegom obvezali na vjernost Narodnom vijeću SHS.⁴³

⁴² Goldstein – Hutinec, Država SHS, Povijest grada Zagreba (2012.): 4-5

⁴³ Goldstein – Hutinec, Država SHS, Povijest grada Zagreba (2012.): 6-7

II. Petoprosinačke žrtve

Petoprosinačke žrtve predstavljaju prvi masovni prosvjed protiv novouspostavljene vlasti u Hrvatskoj. Naime, cijela politička situacija koja se odvijala u Zagrebu od listopada 1918. kulminirala je upravo 5. prosinca 1918.⁴⁴ Tog dana na zagrebačkom Trgu bana Josipa Jelačića došlo je do oružanog sukoba. Kako bi se prikazalo da Zagrepčani podupiru nastanak nove države, Kraljevstva SHS, u gradu su organizirani skupovi potpore ujedinjenju i misa u zagrebačkoj katedrali. Istovremeno s pristašama ujedinjenja, krenula je i povorka suprotstavljene strane, protivnika ujedinjenja. Protivnici ujedinjenja, predvođeni pripadnicima 25. i 53. pješačke pukovnije izvikivali su parole potpore hrvatskoj republici. Okupljeno mnoštvo izvikivalo je parole poput: „Živjela hrvatska republika!“ i „Živjela boljševička republika!“.⁴⁵ Na to su reagirali pripadnici vladinih snaga te su počeli pucati iz okolnih kuća. U sukobu je stradalo 15 osoba, a ranjeno je njih dvadesetak. Izvori spominju kako je na samom mjestu događaja stradalo 13 osoba, a u bolnici su preminula još dvojica. Neposredno nakon samog sukoba situacija u gradu bila je pogoršana. Gradom je zavladao velik strah i nesigurnost. Također, vlasti su dale razoružati i ukinuti 25. i 53. pješačku pukovniju. Njihove funkcije preuzeli su odredi vladine vojske u Zagrebu.⁴⁶ Gradsko poglavarstvo je uz već spomenute stroge redarstvene mjere, zabranilo okupljanje i javno oglašavanje te je tim mjerama prisilno i nakratko utišano nezadovoljstvo među stanovnicima grada Zagreba. Ovim događajem zapravo završava Prvi svjetski rat na području Hrvatske.

⁴⁴ Gabelica, Žrtve sukoba na Jelačićevom trgu 5. prosinca 1918. (2005.): 467-469

⁴⁵ Goldstein – Hutinec, Država SHS, Povijest grada Zagreba (2012.): 7-8

⁴⁶ Goldstein – Hutinec, Država SHS, Povijest grada Zagreba (2012.): 8

ZAKLJUČAK

Prvi svjetski rat uvelike je izmijenio način života ljudi u Zagrebu. Situacija u gradu nakon rata nije ni približno slična onoj na samom početku 20. stoljeća, odnosno netom prije početka tog globalnog sukoba. Zagreb je grad koji je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće doživio veliku transformaciju u svim aspektima života. Rat je znatno utjecao na daljnji razvoj grada te zapravo nekog značajnog razvoja u ratnim godinama nije bilo. Zagreb je u periodu od 1914. do 1918. obilježen je nestašicom osnovnih živežnih namirnica, nedostatkom muške radne snage, velikim brojem ranjenika i vojnika, siromaštvom, glađu te općom nesigurnošću koja je vladala u gradu. Životni standard u gradu bio je izuzetno nizak, a sve je veći porast broja provala i krađa te se razvila trgovina na crno. Velik broj radno nesposobnog stanovništva otežavao je normalno funkcioniranje grada. Unatoč tome što su vlasti strogim redarstvenim mjerama nastojale učiniti život Zagrepčana što sigurnijim, nisu uvijek u tome bile u potpunosti uspješne. Na samom kraju rata grad su zahvatila tri vala smrtonosne epidemije španjolske gripe koja je za sobom odnijela brojne ljudske živote. U periodu nakon završetka Prvog svjetskog rata i prije početka Drugog svjetskog rata dolazi do ponovnog razvoja grada Zagreba.

POPIS LITERATURE

- 1) Buntak, Franjo (1996.). *Povijest Zagreba* (1996.), Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb: 781-784
- 2) Dugački, Vlatka – Regan, Krešimir (2015.). Zagreb u Prvom svjetskom ratu (ozračje osnivanja Medicinskog fakulteta) (2015.), *Acta Med Hist Adriat*, 13: 97-120
- 3) Enciklopedija.hr: Alexander, Šandor (zadnje pregledano 21.05.2018.)
- 4) Enciklopedija.hr: Basariček, Đuro (zadnje pregledano 21.05.2018.)
- 5) Enciklopedija.hr: Bolle, Herman (zadnje pregledano 21.05.2018.)
- 6) Enciklopedija.hr: Buntić, Didak (zadnje pregledano 21.05.2018.)
- 7) Enciklopedija.hr: Holjac, Janko (zadnje pregledano 21.05.2018.)
- 8) Enciklopedija.hr: Lenuci, Milan (zadnje pregledano 21.05.2018.)
- 9) Enciklopedija.hr: Matoš, Antun Gustav (zadnje pregledano 21.05.2018.)
- 10) Enciklopedija.hr: Srkulj, Stjepan (zadnje pregledano 21.05.2018.)
- 11) Enciklopedija.hr: Šilović, Josip (zadnje pregledano 21.05.2018.)
- 12) Enciklopedija.hr: Škrlec, Ivan (zadnje pregledano 21.05.2018.)
- 13) Enciklopedija.hr: Valdec, Rudolf (zadnje pregledano 21.05.2018.)
- 14) Gabelica, Mislav (2005.). Žrtve sukoba na Jelačićevom trgu 5. prosinca 1918., *Časopis za suvremenu povijest*, Vol.37 No.2 (2005.): 467-477
- 15) Goldstein, Ivo – Gračanin, Hrvoje (2012.), Od prethistorije do 1918. u: Goldstein, Ivo – Goldstein, Slavko (ur.). *Povijest grada Zagreba*. Novi liber, Zagreb (2012.): 350-410

- 16) Goldstein, Ivo – Hutinec, Goran (2012.), 20. i 21. stoljeće u: Goldstein, Ivo – Goldstein, Slavko (ur.). *Povijest grada Zagreba*. Novi liber, Zagreb (2012.): 2-8
- 17) Herman, Kaurić Vijoleta (2013.), Domoljubni predmeti Prvoga svjetskog rata u dobrotvorne svrhe: ratni znakovi, plakete, medalje i značke, *Num.vijesti, broj 66*. (2013.): 174-187
- 18) Izvještaji Gradskog poglavarstva u Zagrebu (2015.) u: *Zagreb 1913.-1925.*, Državni arhiv u Zagrebu, Zagreb (2015.): 11-160
- 19) Jurić, Mirjana (2009.), Zagreb u Prvome svjetskom ratu: povijesne novine kao izvor za istraživanje socijalne povijesti, *Libellarium, II, 2* (2009): 121 - 144.
- 20) Kolar, Mira (2008.), *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata*, Hrvatski institut za povijest, Slavonski Brod (2008.): 11-17
- 21) Perić, Ivo (2006.), *Zagreb od 1850. do suvremenog velegrada*, Muzej grada Zagreba, Zagreb (2006.): 193-198
- 22) Vukičević, Marko (2014.), Aspects of personal freedom during the First world war in Zagreb, *Review of Croatian history, Vol.X No.1* (2015.): 97-112